

Kütahya Fincancılar Belgeleri Tarihteki İlk Toplu İş Sözleşmeleri mi?

M. Emin ÇAYCI¹

ORCID: 0000-0003-0381-1936

Aziz ÇELİK²

ORCID: 0000-0002-7088-9090

Öz: Dünya tarihinde ilk toplu iş sözleşmesinin 1766 tarihinde Kütahya’da imzalandığına dair iddialara hem sosyal politika ve endüstri ilişkileri literatüründe hem de çeşitli medya mecralarında zaman zaman rastlanmaktadır. Bu değerlendirmelerin dayanağı Kütahya fincancılarının çalışma koşullarına ilişkin Osmanlı arşivlerinde yer alan belgelerdir. Fincancılara ilişkin belgelerin, özellikle sosyal politika literatüründe “tarihteki ilk toplu iş sözleşmesi” olarak ele alınması, iddianın bilimsel bir değerlendirmeye tabi tutulmasını gerekli kılmıştır. “İlk toplu iş sözleşmesi” iddialarına dayanak olarak kullanılan belge Kütahya Şer’iye Sicilinin 3. cildinde yer alan 280. hükümdür. 4 Safer 1180/12 Temmuz 1766 tarihli belgede, Kütahya fincancı esnafından usta ve kalfaların günlük üretim miktarı, ücretler, işyeri dışında kaçak üretim yapmama ve var olan işletmelerin dışında yeni işletme açılmaması konusunda kadı ve şahitler huzurunda anlaşıklarını kabul ettikleri ifade edilmektedir. Ancak bilindiği gibi dönemin en önemli özelliği devletin üretim ve çalışma ilişkilerini sıkı şekilde kontrol etmesidir. Mahkemelere yapılan şikayetler içerisinde yeni işyerleri açma ve kaçak üretim konuları başı çekmekteydi. Esnaflar loncaların sorumluluğundaki konularda dahi devlet yetkililerine başvurmaktaydı. Ayrıca şartlara uymayan esnafın ölüme bedel kürek cezasına çarptırılmayı kabul etmesi bu belgenin sözleşmesel ilişkilerde görülmeyen çok katı bir düzenleme olduğunu göstermektedir. Bu belgede yer alan husus esas olarak devletin yeni bir düzenlemeyi taraflara kabul ettirmesidir. Henüz lonca düzeninin çözülmemiş olması, “özgür emek” ve sözleşmesel iş ilişkilerinin ortaya çıkmamış olması, özellikle toplu pazarlığın olmazsa olmaz ögesi olan işçi tarafının örgütlü pazarlık gücünün (sendika benzeri örgütlenme) yokluğu o dönemde Osmanlı’da toplu iş sözleşmesinden

¹ Kocaeli Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü öğretim görevlisi

² Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü

söz etmeyi olanaklı kılmamaktadır. Kütahya belgelerinin tarihteki ilk toplu iş sözleşmeleri olduğu iddiası bilimsel açıdan kabul edilebilir değildir. Bu iddia tipik bir anakronizm örneğidir.

Anahtar kelimeler: İlk toplu iş sözleşmesi, emek tarihi, tarihte anakronizm, çalışma ilişkileri.

Are the Kütahya Porcelain Cup Manufacturers Documents the First Collective Bargaining Agreement in History?

Abstract: The claims that the first collective bargaining agreement in the world was signed in Kütahya province (in Turkey) in 1766 are occasionally encountered both in the social policy and industrial relations literature and in various mainstream media channels. The basis of these claims is the documents of the Kütahya porcelain cup makers in the Ottoman archives regarding their working conditions. The fact that the documents related to the porcelain cup makers are considered as the “first collective bargaining agreement in the history” particularly in the social policy literature made it necessary to make a scientific assessment of the claim. The document used as the basis for the claims of the “first collective bargaining agreement” is the 280th provision in the 3rd volume of the registry of Kütahya sharia court. In the document dated July 12, 1766, it is stated that the masters and journeymen from Kütahya porcelain cup guild agreed with the daily production amount and wages, not to make illegal production outside the workplace and not to open a new business outside the existing enterprises, and accept them before the judge and witnesses. However, as it is known, the most important feature of the period is that the state tightly controlled the relations of production and labour. Among the complaints made to the courts, opening new workplaces and illegal production issues were the leading issues. At that time, craftsmen applied to state officials even on matters under the responsibility of the guilds. Besides, the fact that the tradesmen who do not comply with the conditions agree to be punished with death shows that the document is a very strict regulation that is not seen in contractual relations. The point in these documents is that the state imposes new regulation on the parties. The fact that the guild order has not been resolved yet, the "free labour" and the contractual labour relations have not emerged, especially the absence of the organized bargaining power (union-like organization) which is the indispensable element of collective bargaining, does not make it possible to talk about the collective bargaining agreement in the Ottoman period. The claim that Kütahya documents are the first collective bargaining agreements in history is not scientifically acceptable. This claim is a typical example of anachronism.

Keywords: First collective bargaining agreement, labour history, the anachronism in history, labour relations.

Giriş: “Tarihte İlk Toplu İş Sözleşmesi Kütahya’da İmzalandı” İddiası

Tarihte ilk toplu iş sözleşmesinin 1766’da Kütahya’da imzalandığı iddiası yaklaşık 50 yıldır Kütahya Belediye Başkanlığı, Kütahya Valiliği ve Kütahya Müze Müdürlüğü tarafından sık sık gündeme getirilen bir iddiadır.³

Emek tarihi ile ilgili ciddi hiçbir kaynakta yer verilmeyen hatta bazı kaynaklarda yanlış olduğu açıkça yazılan bu iddia ilk kez 1969 yılında zamanın Kütahya Belediye Başkanı tarafından ortaya atıldı. Başkan bu iddiayı 1975 yılında yineledi. İddiaya 1990’lı yıllarda çeşitli gazetelerde de yer verildi. İsrarlar sonraki yıllarda da devam etti. 2002’de Kütahya Müze Müdürü Metin Türktüzün iddiayı tekrar gündeme getirdi (Hürriyet, 2002). Türktüzün’e göre, "Belge, ilk toplu iş sözleşmesinin 1815 yılında İngiltere’de imzalandığı iddiasını çürütüyor. Çünkü bizimki 49 yıl önce imzalanmış". Türktüzün bu iddiayı yakın zamanda da tekrarladı.⁴

13 Temmuz 2006’da bir başka Müze Müdürü Ömer Bozoğlu “İlk toplu iş sözleşmesi Kütahya’da imzalandı” iddiasını tekrarladı. Son olarak, Memur-Sen, insanlık tarihinde ilk toplu iş sözleşmesinin 13 Temmuz 1766 tarihinde Kütahya’da imzalandığı gerekçesiyle “şükranlarını ifade etmek” için 2017’de 1 Mayıs’ı Kütahya’da kutladı (Çelik, 2017).⁵

Kütahya’da ortaya atılan “ilk toplu sözleşme” iddiası burada kalmadı. Daha sonra gazeteci Sadık Albayrak ilk toplu iş sözleşmesinin 1774 yılında İstanbul’da imzalandığını iddia etti (Albayrak, 2017). Albayrak’ın sözünü ettiği belge de bir toplu iş sözleşmesi değil, idari makamların tek taraflı olarak düzenlediği ücretlere ilişkin bir belgedir. Bir başka iddia ise Bergama’dan geldi. Tarihin ilk toplu iş sözleşmesinin İ.Ö. 241 yılında Pergamon (Bergama) Kralı ile askerleri arasında imzalandığı iddia edildi. Sürekli savaşımlardan yorgun düşen askerler hak istemişler ve oturup kralla sözleşme imzalamışlar (Gazete Poyraz, 10 Ekim 2016). Böylece sadece ilk toplu iş sözleşmesi değil, tarihte askerlerle yapılan ilk toplu iş sözleşmesinin de Anadolu’da yapıldığı iddia edildi.

İddia sadece yerel yöneticiler tarafından ve sadece günlük basında yer almadı. İddianın zaman zaman akademik alanda da dile getirildiği görüldü. Bu iddiayı hem tarihçiler hem de sosyal politika ve endüstri ilişkileri alanındaki araştırmacıları da sahiplendi. Kütahya 3 numaralı şer’iye sicilinde yer alan 4 Safer 1180/12 Temmuz

³ Kütahya Valiliği (2017), “Kütahya”,

<http://www.kutahyakulturturizm.gov.tr/Eklenti/56724,kutahya-tanitim-webepdf.pdf?0>

⁴ Türktüzün. Metin, “Osmanlı Döneminde Kütahya’nın Ticari Hayatı”, Dumlupınar Gazetesi, 2 Haziran 2019.

⁵ “1 Mayıs Kütahya’da Kutlandı”, Kütahya’nın Sesi, 2 Mayıs 2017.

1766 tarihli belge çeşitli akademik çalışmalarda ve sosyal politika literatüründe dünyanın ilk toplu iş sözleşmesi olarak savunulmaktadır. Turan Yazgan (1982) Kütahya fincancılar belgesini (1766) tarihteki ilk toplu iş sözleşmesi olarak değerlendirenler arasındadır. Yazgan fincan imalatçıları ile işçiler arasında imzalandığını belirttiği 1766 belgesini dünyadaki ilk toplu iş sözleşmesi olarak nitelirmektedir. Yazgan daha da ileri giderek bu belgenin aynı zamanda bir çeşit grup toplu iş sözleşmesi olduğunu da iddia etmektedir. Yazgan 1766 tarihli belgeyi ilk toplu iş sözleşmesi olarak nitelerken diğer sicil ve arşiv belgelerinin açılmasıyla başka toplu iş sözleşmelerine de rastlanacağını vurgulamaktadır (1982). Yazgan'ın iddiasını benimseyen Yazıcı (2004) ise bu toplu iş sözleşmesinin sadece işçi ve işveren çevresiyle sınırlı olmayan, medrese, esnaf, bürokrasi gibi toplumun farklı kesimlerinin de içinde yer aldığı bir toplumsal uzlaşma niteliği taşıdığını ileri sürmektedir (2004). Ünsür, Kütahya Fincancılar Esnafı Anlaşması (2010) başlıklı çalışmasında söz konusu belgeyi toplu iş sözleşmesi olarak nitelirmektedir. Ünsür'a göre sözleşme fincancı esnafı temsilen esnaf kethüdası arasında ve şahitler huzurunda imzalanması yönüyle, "en az işçiler yönünden toplu bir hareket" olarak nitelenebilir. Yazar, Osmanlı'da esnafın sahip olduğu birlik ve beraberlik ruhu ve çalışma hürriyetinin tarafların pazarlık güç ve hürriyetine sahip olduklarını ortaya koyduğunu iddia etmektedir. Yazara göre Osmanlı toplumunda sendikalar olmamasına rağmen esnaf kendi arasında organize bir durumda idi. Esnafın devletle irtibatını sağlayan "esnaf kethüdaları" mevcuttu (2010).Gülaçtı'nın (2011) iddiasına göre ise Dünyada ilk toplu iş sözleşmesinin 1815 yılında İngiltere'de yapıldığı sanılırken, Kütahya'da bu belgenin ele geçmesi ile aslında ilk toplu iş sözleşmesinin 1766'da Kütahya'da gerçekleştirildiği ortaya çıkmıştır.

1766 tarihli belge fincancı usta ve kalfalarının üretim miktarı, ücretler ve üretim yerleri konusunda sözleştiklerini göstermektedir. Kadı ve şahitler huzurunda yapılan bu sözleşme gerçekten bir toplu iş sözleşmesi midir yoksa Osmanlı üretim ilişkilerinde çok sık rastlanan bir devlet denetimi ve müdahalesi örneği midir? Kaldı ki adı geçen belgeden 2 yıl önce 20 Muharrem 1178/20 Temmuz 1764 tarihinde fincancılar esnafıyla benzer bir anlaşma yapılmıştır.⁶ Bu anlaşma da aynı şer'îye sicilinde yer almaktadır. Şer'îye sicilinin aynı cildinde yer alan bu belge de usta ve kalfalar tarafından kabul edilen bir metindir. Daha eski olmasına rağmen bu belgenin değil de diğerinin "ilk toplu iş sözleşmesi" olarak kabul edilmesi de ayrı bir tartışma konusudur.

Tarihte İlkler ve Anakronizm Sorunu

"Tarihte ilk toplu iş sözleşmesi Kütahya'da imzalandı" iddiası çerçevesinde iki hususun tartışılması gerekmektedir. İlk tartışılması gereken husus 1766 tarihli ve

⁶ Gümrük ve Ticaret Bakanlığı'nın yayınladığı Ahilik Ansiklopedisi 1764 tarihli belgenin birinci sözleşme olduğunu belirterek 1766 tarihli sözleşmenin şartların yeniden değerlendirilerek yapıldığını ifade etmektedir. Ahilik Ansiklopedisi (2014), Ankara, s. 408.

benzeri belgelerin toplu iş sözleşmesi niteliği taşıyıp taşımadığıdır. Diğer açıklığa kavuşturulması gereken konu ise bunların tarihteki ilk toplu iş sözleşmeleri olup olmadıklarıdır. Çünkü gerek Osmanlı arşivlerinde daha sonra bulunan ve bir kısmı bu makalede ele alınan belgeler ve gerekse dünyada görülen başka örnekler Kütahya fincancılar belgelerinin “ilk” olma iddiasını ciddi biçimde zayıflatmaktadır. Tarih yazımında “ilkler” netameli bir alandır. Öncelikle henüz ulaşılamayan veya değerlendirmesi yapılmamış belge ve buluntuların olabileceğini dikkate alarak “tarihte ilk” iddiasının belirli bir kısıtla yapılması yerinde olacaktır. Nitekim 1766 belgesinin tarihteki ilk toplu iş sözleşmesi olduğu iddiasından sonra Osmanlı arşivlerinde çok sayıda benzer belge bulunmuştur ve bunların bir bölümü bu makalede ele alınmaktadır. Kütahya fincancılar belgelerinin niteliği bir yana ilk olmadıkları açıktır. “Tarihte ilk” iddiaları açısından dikkate alınması gereken diğer husus ise anakronizm (tarih yanlışlığı) tehlikesidir.

Tarihçi bugünden bakarak tarihi anlamaya çalışır. Bugünden ve bugünün tarihçisinden bağımsız olarak geçmişini incelemek olanaklı değildir. Ancak, böyle bir anlayışın da metodolojik açıdan sorunlu yönleri vardır. Her şeyden önce, böylesi bir yaklaşım Tosh’un vurguladığı gibi olayları ve kişilikleri kendi gerçek zamanlarıyla mekânlarından koparıp incelenen çağ açısından hiç bir anlam taşımayan kavramsal bir çerçeveye oturtmaya çalışma riski taşır (aktaran Makal, 2019).Tarih yazımında anakronizm olarak da adlandırılan bu sorun bir olayın veya olgunun tarihi üzerinde yanlışlık, tarihi ve çağları birbirine karıştırma olarak da nitelenebilir. Anakronizm genellikle bir tarihi olgunun var olmadığı bir dönemde varmış gibi düşünülmesi ve yansıtılması şeklinde ortaya çıkmaktadır (Öztürk, 2011). Anakronizm tarih yazımı kadar edebiyat ve sanatta da karşılaşılan bir sorundur. Ancak tarih yazımında anakronizm çok daha ciddi bir sorundur. Olgular, dil ve yaklaşım anakronizmi gibi çeşitli türleri bulunan anakronizm içinde olgusal anakronizmin çok ciddi bir hata ve yanlışlıktır. Çünkü olgusal anakronizm geçmişte var olmayan bir olguyu varmış gibi tahayyül ederek geçmişin olgusal gerçekliğinin hatalı biçimde aktarılmasına yol açar (Öztürk, 2011). Geçmişte belirli koşullar altında ortaya çıkan kendine özgü normların veya uygulamaların bu dönemlere ilişkin olduklarını unutularak, mutlaklaştırılması ve daha sonraki dönemler için de geçerli gibi kabul edilmesi metodolojik bir hata olacaktır (Makal, 2019). Toplu iş sözleşmesi, sendika, iş sözleşmesi, ücretli çalışma gibi belirli bir toplumsal formasyona ait ilişkileri ve olguları anlatan kavramları pre-modern ilişkileri ve olguları tanımlamak için kullanmak tipik bir anakronizm örneğidir.

Toplu Pazarlık ve Toplu İş Sözleşmesi

Kütahya fincancılar belgelerinin içeriğini ve Osmanlı lonca düzeninin özelliklerini ele almadan önce toplu pazarlık, toplu iş sözleşmesi ve sendika kavramlarının tarihsel bir perspektifle ele alınmasında yarar vardır. Çünkü Kütahya fincancılar belgelerinin toplu iş sözleşmesi olduğu iddiası lonca ile sendikanın ve iş sözleşmesi

ile çalışma koşullarına ilişkin kamusal ve yarı kamusal nitelikli hukuki düzenlemelerin birbirine karıştırılmasının sonucudur. Öncelikle sendikalar ile loncaların net bir biçimde ayrı kurumlar ve olgular olduğunun altını çizmek lazım. Sidney ve Beatrice Webb sendikacılığın doğuşu ve gelişimini ele aldıkları *The History of Trade Unionism* (1920) adlı klasik eserlerinde bu konuyu ele almakta ve sendikalar ile loncaların farkını net bir biçimde ortaya koymaktadırlar. Webb'ler sendikayı ücretlilerin çalışma yaşamındaki koşullarının iyileştirilmesi ve sürdürülmesini amaçlayan süreli bir birlik olarak tanımlamaktadır (1920). Webb'ler işçilerin ücretlerini artırmayı amaçlayan ve 1700'lerin başlarında İngiltere'de ortaya çıkan sendika benzeri örgütlenmelerden örnekler vermektedir. İlk sendikal örgütler loncaların dağılmaya başlamasıyla birlikte kalfaların işçileşme sürecinde ustalara karşı kurmuş oldukları örgütlerdir (1920). Kütahya fincancılar belgeleri lonca düzeni içinde ve lonca ilişkilerine dair bir belge olarak ele alınmalıdır. O dönemde Osmanlı'da sendika ve sendika benzeri bir örgütlenme veya girişim söz konusu değildir. Osmanlı'da ilk sendikal örgütlenmelerin ortaya çıkması için 1800'lerin sonunu beklemek gerekecektir.

Ele alacağımız diğer kavram veya olgu ise toplu pazarlık ve bununla bağlantılı olarak toplu iş sözleşmesidir. Webb'ler toplu pazarlığı üyelerinin çalışma koşullarını geliştirmek ve iyileştirmek için sendikaların başvurdukları yollardan biri olarak, sürekli ve dinamik bir süreç; çalışma koşulları, ücretler, çalışma süreleri vb. konusunda anlaşma sağlamak üzere başvuru bir yol olarak tanımlamaktadır (1902)

Zaim (1986) "işçilerin işverenlerle toplu münasebetleri bir buçuk asırdır devam etmektedir" diyerek toplu çalışma ilişkilerinin daha erken dönemlere teşmil edilmesinin önüne set çekmektedir. Zaim, toplu pazarlığın unsurlarını sayarken, toplu bir hareket oluşuna, tarafların pazarlık etmesi ve aralarındaki güç dengesine, işçi adına hareket eden tüzel ve daimî bir müessesenin varlığına ve çeşitli aşamaları olan dinamik bir süreç oluşuna dikkat çekmektedir (1986).

Talas (1976) toplu pazarlığın İngiltere'de doğduğuna işaret ederek, toplu pazarlığı bir işçi topluluğunun (genellikle sendika) sermaye temsilcileri ile işçilere daha adil ve daha iyi bir yaşam sağlamak için girişmiş oldukları barışçı ve arkasında da grev bulunan bir özel diyalog olarak tanımlamaktadır (1976). Toplu pazarlığın anlaşmayla sonuçlanması üzerine imzalanan yazılı belgeye toplu iş sözleşmesi adı verilir.

Görüldüğü gibi sendika ve toplu pazarlık tarihte ilk kez İngiltere'de ortaya çıkmıştır. Sendika ile lonca apayrı olgular olup, lonca pre-kapitalist toplumsal formasyona ait bir çalışma ilişkisini ifade etmektedir. Toplu pazarlık ve toplu iş sözleşmesi ise ancak serbest sözleşme ilkesi çerçevesinde mümkündür. İş sözleşmesinin serbestlik içinde yapılması ise lonca düzeninin yıkılması ile mümkün olmuştur. Toplu çalışma ilişkileri zorunlu olarak işçi tarafının örgütlü varlığını gerektirir. Bu açılarından bakıldığında 1760'larda Osmanlı'da toplu çalışma ilişkilerinden söz etmenin her türlü tartışmanın dışında olduğu açıktır.

Osmanlı Loncalarının Yapısı

Tartışma konusu belgelerin özelliklerine değinmeden önce Osmanlı Devleti'nde lonca-devlet ilişkilerini ve kadıların üretimin denetlenmesindeki rolü üzerinde duracağız. Osmanlı kent üretiminde temel unsur lonca birlikleridir. Tüm zanaat kolları loncalar halinde örgütlenmişlerdir. Lonca yapısının temeli *Abilik* sistemine dayanmaktadır. Ahiliğin kökenleri ile ilgili bilgilerimiz sınırlıdır. Ancak XIII. yüzyılda Anadolu'da Moğol istilasının etkisiyle ortaya çıkan kaos ortamında sosyal dayanışma ihtiyacından kaynaklı olarak Ahi örgütlenmeleri yaygınlaşmıştır (Pamuk, 2017: 58). Otorite boşluğunda güçlü bir toplumsal örgütlenme olan bu yapı daha sonra Osmanlı Devleti'nin güçlenmesi ile birlikte devlet kontrolü altına girmek zorunda kalmıştır. Lonca yöneticileri bile devletin onayı olmadan görevlerine başlayamamaktaydı (Ekinci, 1990: 17). Ayrıca üretilen malın kalitesinden ne kadar üretileceğine, üretilenlerin fiyatının ne olacağından, üretimin yapılacağı işyerinin sayısına kadar pek çok şey devlet kontrolü altına alınmıştır. İleride örneklerini vereceğimiz bu durum devletin üretim ilişkilerindeki etkisini göstermektedir.

Lonca yönetimi içerisinde *Ahi Baba*, *kethüda*, *yiğitbaşı* gibi unvanları olan yöneticiler yer almaktadır. Ahi Baba, Ahiliğin kurucusu kabul edilen Ahi Evran'dan sonra gelen esnaf reisine verilen isimdir. Kentlerde esnaflar kendi meslek gruplarına göre örgütlenirler ve her grubun kendi reisi olurdu. Bu reislerin en büyüğüne Ahi Baba adı verilir (Karaca, 2014: 41). Ahi Babalar başlarında buldukları esnafın sistemli bir şekilde çalışmasını sağlardı. Zanaatkarlar Ahi Babasından izin almadan üretim ve satış yapamazlardı. Esnafın hammadde ihtiyacından haksız kazanca kadar pek çok konuyla Ahi Babası ilgilenirdi. Sorunların çözümü için de Ahi Baba yetkiliydi. Bir mesele kadıya götürülmeden önce onun tarafından çözüm aranırdı (Akdağ ve Kurtuluş, 2016: 95).

Kethüda, Ahi Baba'dan sonra gelen yetkiliydi. Yarı resmi bir görevi vardı. Devletle loncanın ilişkilerini düzenler, narhların belirlendiği heyetlerin toplantılarına katılırdı. Esnaflar kethüdanın uygulamalarından şikayetçi olursa görevden alınması için mahkemeye başvurabilir ve değiştirilmesini sağlayabilirlerdi (Güler, 2000: 142). Kethüdalar genellikle bir yıl görev yaparlar ve uygun görülürse görev süreleri de uzatılabilir (Akdağ ve Kurtuluş, 2016: 96). Kethüdaların yardımcısı durumundaki yiğitbaşları ise esnafın ileri gelenleri arasından seçilirdi. Seçilen kişi kadıdan onay alındıktan sonra göreve başlardı. Esnafın her türlü sorunuyla yiğitbaşları ilgilenirler ve üretilen malın kalite kontrolünü yaparlardı (Tez, 2016: 214).

Loncaların temel amacı üyelerinin çıkarlarını korumaktı. Bu nedenle üretimi denetlemek ve lonca dışı kaçak üretimi engellemek amacıyla sıkı kontroller uygulanırdı. Usta-kalfa-çırak ilişkisi loncanın temeliydi. Çıraklıktan kalfalığa, kalfalıktan ustalığa yükselmek çeşitli kurallara bağlanmıştı. Bu kurallar katı bir disiplin içinde uygulanmaktaydı (Nişancı, 2002:101). Çıraklar istedikleri gibi ustalarını terk edemiyorlardı. Loncanın izni olmadan ustasını terk eden bir çırağın başka bir ustanın yanına girmesine engel olunuyordu (Baer, 1963: 100). Çıraklık

dönemi sona erdikten sonra gerekli yeterliliğe sahip kişi kalfalık unvanını alıyordu. Kalfalık belli ritüelleri olan bir törenle sahibine veriliyordu. Kendi ustasıyla beraber 3 ustanın şahitliği ve velisinin de kendisinden memnun olduğunu bildirmesi ile kişi kalfalığa yükselebiliyordu. Ustalığa geçiş süreci ise loncanın yeni işyeri açma izni vermesine ve kalfanın dükkân açacak parayı biriktirme sürecine göre değişiyordu (Akdağ ve Kurtuluş, 2016: 99).

Kalfalıktan ustalığa geçiş çok daha zorlu bir süreçtir. Buradaki esas sorun fazla üretimin önüne geçmek ve fiyatların kontrolünü sağlamak için işyeri sayısının belli bir noktada tutulmasıdır. Bu yüzden ustalığı hak eden bir kalfa iş yeri açma hakkı için hem loncadan hem devletten izin almak zorundaydı. Lonca üyesi ustaların kazançlarını sabitleyebilmek için hammaddenin dağılımından çalışma saatlerine ücretin düzeyinden satış fiyatına kadar detaylı kurallar konulmuştur (Pamuk, 2017: 57). Görüldüğü gibi Kütahya fincancılar esnafı anlaşmasında ilk defa yapılmış gibi öne sürülen uygulamalar aslında Osmanlı loncalarında olağan işleyişlerdendir.

Lonca sistemi içerisindeki bir diğer nokta *gedik* uygulamasıdır. Gedik bir zanaatı icra etmek için gereken mallara ve bir lonca üyesi olarak çalışma hakkına sahip olmak anlamına geliyordu (Ağır ve Yıldırım, 2017: 235). Gedik hakkı ikiye ayrılmaktaydı *Havayı gedik* ve *Mustakir gedik*. Havayı gedik sahipleri zanaatlarını gezici olarak icra ederlerdi. Bu nedenle kişiye özel bir hak durumu ortaya çıkardı. Mustakir gedik ise bir zanaatın belli bir yerde yapılma hakkıydı (Üçok ve Mumcu, 1991: 229). Tekel ve imtiyaz anlamına gelen gedik sahipleri dışında üretim yapıp satmak kesinlikle yasaktı. 1860'a kadar süren bu uygulamada gedik hakkı miras olarak bırakılabiliyor ve alınıp satılabiliyordu. Ancak bu durum devlet ve lonca tarafından sıkı kontrol ediliyordu. İşyeri sayısının ihtiyaçtan az veya fazla olmaması tekeli bir anlayışla denetleniyordu (Akdağ ve Kurtuluş, 2016: 92). Osmanlı kadı sicillerinde belirlenen sayı dışında dükkân açan ustaları yasaklayan pek çok hüküm bulunmaktadır (İnalçık, 2009: 298).

Buraya kadar bahsi geçen konuların uygulamadaki karşılıklarını Osmanlı arşiv belgelerinde görebilmekteyiz. 1582 tarihli İstanbul Kadısına Divan-ı Hümayundan gönderilen hükümde yeni açılan boza dükkanlarının bozacı esnafını rahatsız ettiği ve bozacılar kethüdası ve yiğitbaşının şikâyeti üzerine yeni dükkanların kapatılması emredilmektedir (A. DVNSMHHM.d 47/381). 1584'te Yeniçeri Ağasına gönderilen başka bir hükümde ise Başçılar Esnafının geçmişten beri Edirnekapı ve Yedikule'de kesilen küçük ve büyükbaş hayvan başlarını alıp işledikleri ancak bazı kasapların farklı yerlerde de hayvan kesip başları başkalarına sattıklarının şikâyet konusu olduğu belirtilerek bu durumun önlenmesi istenmiştir (A. DVNSMHHM.d 58/272). 1806 tarihli bir belgede ise tuhafiyeci ve fincancı esnafının yedi adet mahzen ve dükkanlarından başka dükkân açılmasına izin verilmemesi ve var olan dükkanların yerleriyle gediklerinin isimlerinin tek tek yazılmasını talep ettikleri görülmektedir (C.BLD. 75/3706). Bir diğer belgede yine İstanbul tuhafiyeci ve fincancı esnafının dükkânlarının 57 adetten fazla olmamasına

ve buldukları yerden başka bir yere taşınmamasına dair kadından alınan ilam önümüze çıkmaktadır (C.İKTS 24/1199). İzmit'te boyacı esnafının toplu halde bir yerde dükkan açıp zanaatlarını icra ettikleri ve bu durumu *hüccet-i şer'îye* ile teyid ederek kurallara uygun şekilde çalıştıkları halde bazı ecnebinin gelip boya dükkanı açmasını şikayet ettikleri başka bir belge de dikkat çekicidir (C.İKTS 4/177). Buradaki hüccet-i şer'iyeden kasıt kadı huzurunda verdikleri sözdür. Kütahya fincancılar esnafı anlaşması da şer'îye sicilinde hüccet olarak yer almaktadır. Şer'îye sicilleri ve hüccet kavramı ilerleyen kısımda detaylı olarak anlatılacaktır.

Kadınların Görevleri ve Loncalarla İlişkileri

Osmanlı Devleti'nde kazaların idaresinde en yetkili yöneticiler kadınlardır. Kadılar sadece adli işlerle ilgilenmezler güvenlikten üretime kadar pek çok konuda yetkilendirilmişlerdir. Hem mülki amir hem hâkim hem belediye başkanı görevlerini yürüten kadılar mahkeme harçlarından aldıkları ücretler dışında maaş almazlardı (Kaya, 2007: 102). Fatih'in kanunnamesinde kadınların sicilden yedi, hüccetten ve nikahtan otuz iki akçe miras taksiminden binde yirmi almaları kanunlaştırılmıştır. İlerleyen dönemlerde bu ücretlerde değişiklikler yapılmıştır (Uzunçarşılı, 2014: 92). Kadılar birden fazla görevi üstlendikleri için kendilerine yardımcı olan görevliler vardır. Bunlardan birisi de *muhtesip* unvanlı görevlilerdir. Osmanlı ekonomisinde en önemli uygulamalardan biri *narh* uygulamasıdır. Narh bir mal veya hizmet için devlet tarafından karar verilen tavan fiyattır. *İbtisap* ise narha uyulup uyulmadığının, malların üretim kalitesinin yine devlet tarafından kontrol edildiği sistemdir (Tez, 2016: 211). İşte bu kontrolü sağlayan görevliye muhtesip denilmektedir. Muhtesiplerin pek çok görevi olmakla beraber en önemlisi ekonomi üretimiyle ilgili olanlarıdır. Esnafın ürettiği ürünlerin kontrolü, yeni bir işyeri açılmasına gerek olup olmadığının tespiti, loncaların işleyişinin denetimi bu görevlerden bazılarıdır (Kazıcı, 1999: 119). Muhtesiplerin bu yetkileri elbette kadı kontrolündeydi. Şehre gelen çeşitli ürünler kadı tarafından sicile kaydedilirdi. Herkes istediği gibi mal alıp satamazdı. Pazarlara belirlenen miktar dışında fazla ya da eksik mal getirilemezdi. Üretilen her üründen kadının haberdar olması gerekirdi (Arık, 1997: 35). Ayrıca neyin nasıl üretileceği bile kesin çizgilerle belirlenmişti. Örneğin ibrişimcilerin kullanacağı malzeme belliydi bunun dışına çıkamazlardı. Ya da kürk yapımında kaç hayvan kürkünün kullanılacağına sayısı kesinleştirilmişti. Hile yapanlar tespit edildiğinde ağır cezalar uygulanmaktaydı (Cem, 1986: 84).

Devletin ekonominin ne denli içinde olduğunu birkaç arşiv belgesi ile göstermekte yarar var. İstanbul'da Mevlevihane Kapısı içinde çarıkçı dükkânı olduğu için başka yerde dükkân açılmaması ve başka mahallerde çarık işlemenin yasak olduğu ayrıca bu iş için gön (deri), boş yağ tulumu ve sığır kafası satın alınmasının yasaklandığına dair hem bir hüccet hem de padişah fermanı olduğunu görmekteyiz (YB.04 4/30). Yine İstanbul'da altın varakçılarının nizamı kıtasında altın ve gümüş varaklar kesmesine ve altının destesinin on beş, gümüşün destesinin

beş akçeden fazlaya satılmaması yönünde Divan-ı Hümayundan İstanbul kadısına bir hüküm gönderilmiştir (A. DVNSMHH. d 23/174). İstanbul kadısı huzurunda mimarbaşı, kireççibaşı ve kireççi ustalarının katılımıyla alınan bir kararda bir kantar kirecin kamu binaları için 30 akçeye, horasancı (harççı) esnafına 51 akçeye satılmasına karar verildiğini, horasancı esnafının da bunu ahaliye 61 akçeden satmasına izin verildiğini görmekteyiz (C.BLD 17/803).

Osmanlı arşivi ve şer'îye sicillerinde bu tip belgeler çok fazla karşımıza çıkmaktadır. Daha sonrasında konu içerisinde benzer örnekleri eklemeye devam edeceğiz. Görüldüğü gibi üretimin denetlenmesi Osmanlı için en hassas noktalardan birisi haline gelmiştir. Zanaatkarlar lonca içinde çözülebilecek her türlü konunun çözümünde bile devlet yetkililerine başvurmuşlardır. Böylece devlet sadece taraflar arasında bir hakemden öte üretim ve alım satımı düzenleyen bir kural koyucuya dönüşmüştür (Oyan, 2016: 148). Kısacası lonca görevlileri devletin lonca işlerinde önemli bir etmene dönüşmesinde teşvik edici rol oynamışlardır (Çelik, 2004: 62). İhtisap kurallarının belirlenip uygulanmasında devlet ve loncalar uyumlu şekilde çalışmaktaydı. Önemli kararlar kadı tarafından esnaf temsilcileri ile birlikte alınmaktaydı (Pamuk, 2017: 63).

Şer'îye Sicilleri ve Hüccet

Şer'îye sicilleri Osmanlı kadılarının baktıkları davaları kaydettikleri defterlere verilen isimdir. Bugün var olan sicillerin tamamına Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri (CDA) kurumundan ulaşabilmekteyiz. Ayrıca Ankara Milli Kütüphane ve İslam Araştırmaları Merkezi'nde de (İSAM) bu sicilleri bulabilmek mümkündür. Sicillerde genellikle davaların özet bilgileri yer aldığı için konuların tüm aşamalarını öğrenmek mümkün değildir (Ekinci, 2005: 422).

Kadılarının hem adli hem de idari görevleri olduğu için şer'îye sicillerinde pek çok konuda kayıt bulunmaktadır. Hüccetler, ilamlar, vakfiyeler, maruzlar, memur ve müderris tayini, resmi yapıların keşif ve tamiri, vakıf binalarının kiraya verilmesi, vergi ve cizyelerin toplanması, esnaf teftişi, narh koyma, yiğitbaşı ve kethüda tayini gibi konular bunlar arasında sayılabilir (Turan, 2014: 17).

Kütahya fincancılar esnafı anlaşmasının bir hüccet kaydı olduğundan daha önce bahsetmiştik. Sicildeki 1764 tarihli belgenin başında "*fincancılar esnafının mukavele hüccetidir*" ibaresi yer almaktadır. Delil veya senet anlamına gelen *hüccet* kavramı Osmanlı hukuk sisteminde iki anlamda kullanılmaktadır. İlki şahitlik, ikrar, yemin gibi bir davada iddiayı desteklemek için gereken deliller için kullanılır. İkincisi ise kadı huzurunda taraflardan birinin verdiği sözü diğerinin onayladığı, bir hüküm içermeyen konulara dair düzenlenen belgeler için kullanılır (Oğuz ve Akgündüz, 1998: 446). Köle azadı, evlenme, boşanma, nafaka, borçlanma, miras ve alım satım gibi birçok konu hüccetlerin içinde yer almıştır. Kaydın sonunda *şubdu'l-hal* denilen bir ifade yer alır. *Durumun şahitleri* anlamına gelen bu ifadeden sonra davayı izleyenlerin isimleri ve görevleri belgeye yazılır. Şahitlerin çokluğu

karar alırken kadının işini kolaylaştırırdı. Bu şahitler duruma göre işi bilen kişilerden seçildiği için bir nevi bilirkişi heyeti gibi de çalışmaktaydı (Kazancı, 2016: 211). Bu kadar çok kişinin görev alması mahkemelerde bir güven ortamı sağlasa da davanın taraflarına pahalıya mal oluyordu. Çünkü kazadaki hizmetler ücrete tabiydi. Bir iş sahibi alacağı hüccet veya benzeri bir belge için huddamiye, katibiye, ihzariye gibi harçlar ödemek durumundaydı (Akdağ, 2018: 439). Hüccet hazırlandıktan sonra taraflara birer nüsha verilir ve sicile kaydedilirdi. Böylece konu ile ilgili olarak daha sonra bir anlaşmazlık çıkarsa bu belgeye göre karar verilir.

Fincancılar Esnafı Belgelerinin Transkripsiyonu⁷

Aşağıda Osmanlı arşivlerinde yer alan loncalardaki çalışma düzenine ilişkin çeşitli belgelerin transkripsiyonu yer almaktadır. Aşağıda görüleceği gibi Osmanlı arşivlerinde 1766 Kütahya fincancılar belgesine benzer çok sayıda belge söz konusudur. Tüm bu belgelerin lonca düzeni içinde ortaya çıkan belgeler olduğu, serbest akit ilkesine, pazarlığa dayanmadığı görülecektir.

1764 tarihli birinci belgenin transkripsiyonu:⁸

Fincancı Esnafının Mukavele Hüccetidir

Medine-i Kütahya vaki fincancılar hırfeti hulefalarından Acı İğa ve Artin ve Serkiz veled-i Akob ve Karabet veled-i Harik ve Kivork veled-i Apik ve Serkiz veled-i Simavn ve Karabet veled-i Sinan ve Akob veled-i Sinan ve Kirkor veled-i Panos ve Karabet veled-i Panos Artin veled-i Ohannes Kivork veled-i Acı Marat Zator veled-i Hoseb Ohannes veled-i Oseb ve Asef veled-i Bahşi ve Akob veled-i Kabril Kirkor veled-i Acı Acir ve Ohannes veled-i Ermiye ve Artin veled-i Kazer ve Kivork veled-i Serkiz ve Kazer veled-i Marat ve Haçator veled-i Panos ve Akob veled-i Ermiye ve Artin veled-i Bali Asvatadar veled-i Serkiz ve Kivork veled-i Simavn ve Serkiz veled-i Sahak ve karındaşı Kivork ve Serkiz veled-i Tani ve Haçator veled-i Andon ve Ohannes veled-i Karabet ve Serkiz veled-i Haçator ve Serkiz veled-i Andon ve Pedros veled-i Andon ve Karabet veled-i Kazer ve karındaşı Simavn ve Akob veled-i Ohannes ve Serkiz veled-i Artin ve Ohannes veled-i Kara Sinan ve Acemoğlu Ohannes ve Artin veladan-ı Ayvaz ve Panos veled-i Karabet ve Akop veled-i Serkiz ve Ayvaz veled-i Panos ve Ayali veled-i Ohannes ve Artin veled-i Karabet ve diğer Karabet ve Mika ve Artin veledan-ı Ohannes ve Artin veled-i Haçator ve Madros veled-i Altun ve Tavrosveled-i Kirkor Akop veled- i Milki ve İlyazar veled-i Ohannes Pedros veled-i Andon Artin veled-i Ohannes ve Ayali veled-i Panos Ahmet Halife bin İsmail ve Ohannes veled-i Madek ve Abraham veled-i Ermiye ve

⁷Osmanlı arşiv belgelerinin transkripsiyonu M. Emin Çaycı tarafından yapılmıştır.

⁸ Belgenin orijinali eklerde (belge 1) yer almaktadır.

Oseb veled-i Haçık ve Ohannes veled-i Artin ve Panos veled-i Serkiz ve Karabet veled-i Artin ve Madros veled-i Artin ve Ohannes veled-i Panos ve Akop veled-i Panos ve diğer Agop veled-i Kırkor ve Serkiz veled-i Panos namun zimmiler meclis-i şer'î şerif-i sami'ül ummal ve mahfil-i din münif rasihü'l-ı evtadda hirfet-i mezburenin üstadları işbu ashabu'r-rakim İstanbulluoğlu Artin ve karındaşı Akob veledan-ı Asfator ve Acı Madyos veled-i Simavn ve Artin veled-i Sahak ve Artin Madros ve Altun veled-i Sinan ve Acı Milki veled-i Allahverdi ve Acı Andon veled-i Oseb ve Ohannes veled-i Şirin ve Acı Ohannes ve Acı Akob veledan-ı Karabet ve Mika karındaşı Ohannes veledan-ı Panos ve Gözüm Ohannes veled-i Serliz ve Acı Panos veled-i Ayvaz Kırkor veled-i İsnepet Madros veled-i Akob ve Boğos veled-i Karabet ve Kivork veled-i Ohannes ve Artin veled-i Barsek ve Simavn veled-i Artin ve Artin veled-i Asvi Karabet veled-i Şehri Acı Ohannes veled-i Tavid ve Kaarabet veled-i Sahak ve Marat veled-i Sinan ve Akob veled-i Kırkor ve Kırkor veled-i veled-i Marat ve Marat veled-i veled-i Panos ve Ohannes veled-i Artin ve Sekyaz veled-i Marat ve Acı Kazer veled-i Panos ve Panos veled-i Pedros ve Pedros veled-i Ermiye namun Nasraniler her birileri ikrar-ı tam ve takrir-i kalam edip min kadim'ül eyyam i'mal eylediğimiz fincancılık sanatı çarhda işlemek yevmiye-ihalife yüz fincanı altmış akçeye işleyip yevmiye yüz bir fincan işlemeyip ve yüz fincanı behresine bizlerden altmış bir akçe mütalebe olunmayıp ve üstadlarımız her beher yüz fincana bizlere elli dokuz akçe teklif etmeyip ve halife olanlar hanelerinde başka çarh kurup işlemeyeler ve kârhane sahibi üstad dahi kendileri çarha girip işlemeyeler ve sair sahte olunan sagir ve kebir kablının ücreti şeyh ve üstadlarımız marifetiyle beynimizde ma'hud olduğu sıyak u sibak üzere cümlemiz ittifak ve ittihadlarıyla re'y-i müstahsene ve düsturu'l-amel kılıp lakin üstadlarımız dahi bu nizam-ı cedide üzre onlar dahi taahhüd ve mukavele-i şer'îye eylesinler dediklerinde onlar berminal-i muharrer ta'ahhüd ve bu nizam-ı cedid ila maşallah u ta'ala düsturu'l-amel tutulmak üzere bi'l-cümlesi müte'ahhid ve makrunmezburunun takrir-i meşruhalarını üstadları ve zimmiyun-ı mesfurun vicahen tasdik ve şifahen tahkik etmeleriyle gibbe't-tasdik i'ş-şer'i ma vaka'a bi't-taleb ketb olundu. Fi'l yevmi'l-hamis ve'l-ışrın min Muaharremü'l-haram li sene seman ve seb'in ve miete ve elf.

Şuhudü'l-hal: Müderris es-Seyyid Abdülbaki Efendi, Katip es-Seyyid Salih Efendi, Ahi Baba Ahmet Efendi, Memizade es-Seyyid Ahmed Efendi, Duhani İbrahim Efendi, Sabıkan Fincancılar Şeyhi Hasan Efendi, Hala Fincancılar Şeyhi Ali Efendi, ... Mustafa Bey, Sermuhzıran Molla Ahmet.

Kayd fi't-tarih el mezbur, fi's-seneti'l merkume (MŞH, ŞSSC.d/6295)

Belgeye göre Ahi Babası, eski ve yeni fincancılar şeyhlerinin de katılımıyla 69 kalfa ve 34 ustanın aralarında yaptıkları bir anlaşma kadı huzurunda onaylanmıştır. Günlük üretim miktarı kalfa başına 100 fincanla sınırlandırılmış ve 100 fincana karşılık 60 akçe ücret kararlaştırılmıştır. Ayrıca kalfaların evlerinde çark kurup fincan işlemesi ve ustaların da kendilerinin çarka girip fincan işlemesi yasaklanmıştır. Böylece kaçak üretimin de önüne geçmek amaçlanmıştır. Ayrıca usta ve kalfaların Ermeni oluşu Kütahya'da bu mesleğin bir Ermeni zanaatı olduğunu göstermektedir. XIX. yüzyılda Kütahya Surp Asdvadzadzin ve Surp Toros Kiliselerinin etrafında Ermenilere ait yüz kadar çini atölyesi olduğu bilinmektedir (Kevorkian ve Paboudjian, 2012: 157). Ustaların Ermeni olmasına rağmen fincancı esnafı şeyhlerinin Müslüman olması bir diğer dikkat çeken noktadır.

1766 tarihli ikinci belgenin transkripsiyonu:⁹

Medine-i Kütahya'da vaki fincancılar esnafı kalfalarından Artin veled-i Uzun ve Acemoğlu Ohannes ve Bağosoğlu Serkiz ve karındaşı İsobı ve Beklimeoğlu Artin ve Tabtitoğlu Mardos ve Çolak Serkiz ve Karabet veled-i Kazer ve Hanioglu Serkiz ve Emanciroğlu Serkiz ve Davredoğlu Karabet ve Nurcanoğlu Nurcan ve Kiğork veled-i Apik ve Kirkor veled-i Eyicir ve Esani Panos ve karındaşı Ohannes ve Osib veled-i Akob veledan Haçık ve Kabadanioğlu Virdikoğlu Serkiz ve sair ma'lumu'l esami ve mahsusu'l eşhas hırfeti mezkure hulefası hala Anadolu eyaletinde sayeendaz-ı iclal olan vezir-i asaf nazır müşir-i müşteri-i tedbir-i devletlü inayetlü merhametli Ali Paşa vakafallah-ı bi'l-hayr ve ma yeşa devam bi'l berr zekrehu paşa hazretlerinin divan-ı ma'dalet unvan-ı asafane ve eyvan-ı celal-nişan veziranelerinde ma'kud meclis-i şer'i şerif rasihü'l-evtada tarafeynin iltimasıyla li-ecl'nnizam ve'listihkam hazır olan hırfet-i mezkure üstadlarından işbu ashbu'r-rakim usta Artin ve Akop veledan İstanakioğlu Artin veled-i Hoyran Artin veled-i Yakob ve Karakaş yeğeni Akop ve Usta Kazer ve Mardiros ve Serkiz veled-i Davred ve Sarıoğlu Simadin ve Acı Minaz ve Akob ve Şişman Marat ve ortağı Marat ve Karakaş oğulları Acı Akob ve Acı Ohannes ve Acı Hator ve Acı Karabet ve Tulumcuoğlu Acı Ohannes ve Kelekoğlu Ohannes ve Tahtabioğlu Karabet ve Karakaşoğulları ve Oymacı Altun ve Akob ve Astooğlu Karabet ve Usta Mıgır ve karındaşı Ohannes ve Danacioğlu Artin şeriki Serkiz ve Serinoğlu Ohannes ve Kirkor ve Acı Mardos ve Altun ve Pedros ve Ohanoğlu Panos ve Bağos ve Etmekçioğlu Kirkor ve Danacioğlu Akob nam üstad-ı zimmiler mahzarlarında her biri bit-tav'ihim essaf ikrar-ı tam ve takrir-i kelim edip hırfet-i mezkurede

⁹ Belgenin orijinali eklerde (belge 2) yer almaktadır.

hüsn-i nizam ve intizam mürur-ı ezmine ve ihtilat-ı müfsidan-ı Eramine ile muhtel olup üstadlarımızın da zarar-ı azim ve hasaret-i cesime duçar oldukları hasebiyle tarafeyn-i intifa'-i vasıtayla arada dolab-ı kârhane olmak üzere hırfet-i mezkurede i'mal olunacak yirmi dört kârhane yüz adet has fincanı kırk akçeye hulefalar i'mal ve külli yevm her bir halife yüz elli has fincan işleyip ve üstadlar dahi bila niza' altmışar akçesini i'ta ve şakirdana dahi yevmiye yirmi dört akçe yüz bayağı fincan i'mal ve ikiyüz elli fincan i'malinde yevmiye altmış akçe ahz ve cümle ustadan ma'rifetiyle halife oldukta, halife yevmiyesi ahz edip ve orta evanın yüzü altmış akçeye işleyip hulefalar dahi yevmiye yüzelli tanesini amel ve doksan akçe alıp ve büyük zarfların elli tanesi bir kuruşa amel olunup ve yüz has fincan dört akçeye perdah ve ve harci fincanın yüzü bir paraya perdah olunup ve pergali yüzü bir paraya olup ve hulefalar başka çarh işlemeyip ve bura dahi almayıp kadimden olageldiği üzere yirmi dört kârhane ma'ada kârhane küşad olunmayıp amel-i kadim ve vech-i a'dele mü'raat oluna ve nizam-ı mezkure cümle razı ve hoşnud ve gadr-i himayeden âri olmayıp ba'de haza hulefa ve şakirdandan ferd-i vahid nizam-ı mezkureyi ihlale ba'is harekette bulunurlar ise katle bedel vaz'ı kürek olup te'dibat-ı lazımımız icra olunsun bu vecihle hüsn-i nizam ile ve kadim-i ayin-i hırfet üzere amele ta'ahhüd ve iltizam eyledikte hilafı zuhur eder ise ber vech-i muharrer vaz'-ı kürek olmasına razıyız dediklerine gibbe't-tasadduku'l şer'i bi'r-rıza ma vaka'a bit-talep ketb olundu. Cer'i zalike fi'l yevm'r-rabi' min safer bi'l-hayr ve'l-zafer li-sene semanin ve miete ve elf.

Şuhudu'l Hal:

Mefharü'l emacid vel ayan Salih Ağa (Kethüda Çavuşu Eyalet-i Anadolu), umdet'ul Müderrsin Feyzizade Muhiddin Efendi, Fahrü'l-Emsal İbrahim Çavuş (Divan-ı Anadolu), Abdulkadir Çavuş.(MŞH, SSC.d/6295)

Bu belge “ilk toplu iş sözleşmesi” iddialarının dayandırıldığı belgedir. Buradaki metne göre anlaşmaya katılan usta ve kalfaların sayısında bir önceki anlaşmaya oranla azalma vardır. Ancak üzerinde durulan konular diğerine göre daha detaylandırılmıştır. Belgede mesleğin iyi bir düzen içerisinde işlediği ancak bozguncu Ermenilerin karışmasıyla düzenin bozulmuş olduğu ve bu durumun ustalara büyük zarar verdiği belirtilmiştir (*hırfet-i mezkuredebüsn-i nizam ve intizam mürur-ı ezmine ve ihtilat-ı müfsidan-ı Eramine ile muhtel olup üstadlarımızın da zarar-ı azim ve hasaret-i cesime duçar oldukları hasebiyle*). Anlaşılan daha önce yapılan anlaşmaya uymayanlar nedeniyle bir şikâyet söz konusu olmuş ve bu nedenle kadıya başvurulmuştur. İlk metinde yüz fincan için altmış akçe alan kalfalar bu kez kırk akçe alacaklardır. Çıraklar ise yüz fincan işlediklerinde yirmi dört akçe alacaklardır. Dükkân sayısı ise yirmi dörtle sınırlı kalacak ve fazlası açılmayacaktır. İlk metinden

farklı olarak bu metinde anlaşmaya uymayanların ömür boyu kürek cezasına (*katle bedel vaz'ı kürek*) çarptırılacakları ifade edilmektedir.

Tipik bir kamu kontrolünün söz konusu olduğu bu belgede ömür boyu hapis cezasını tarafların kendilerinin kabul etmesi bir diğer ilgi çekici noktadır. Benzer bir durum Bolu Şer'iyeye Sicilinde de karşımıza çıkmaktadır. Bolu'daki debbağların aralarında yaptıkları bir anlaşmada, alınan kararlara uymayanların cezalandırılmasına karar veren bir hüccet belgesi yer almaktadır. Belgenin transkripsiyonu şöyledir:¹⁰

Medine-i debbağlar mahallesinden Usta Ahmet bin Veli ve Usta Ömer bin el-hac Mehmet ve Mustafa bin el-hac Mehmet ve Es-Seyyid İvaz Çelebi bin Es-Seyyid Mustafa ve Ahmet bin Hasan ve Ahmet bin el-hac Recep ve Usta Ahmet bin Mehmet ve Mehmet bin İbrahim ve Süleyman Halife bin el-hac Ali ve Kedas Ali ve sair debbağlar bi-ecma'ihim meclis-i şer'e gelip bast-ı meram ve takrir-i kelim edip biz herimiz (herbirimiz) kasaplardan nevbet (nöbet) tarikiyle yiğitbaşımız marifetiyle alınıp her birimize tevzi' ve taksim ve hissesinden ziyade bir ferde bir deri ziyade verilmeyip ve içimizden birimiz kendi varıp yiğitbaşımızdan ziyade bahaya almayıp mirliva tarafına ve saire verilen eşya yiğitbaşı marifetiyle verilip eğer sâdâtdan ve eğer reayadan bir kimesne beynimizde vaki' olan umura muhalefet etmeye ve eğer eder olursa ta'zir olunup hakkından gelinmek üzere re'y ve ittifak etmişizdir diye dedikleri ketb olundu. Fi'l-yevmi's-sabi' aşere min cumade'l-ula li-sene erba'a ve semanın ve elf. (17 Cumade'l-ula 1084/30 Ağustos 1673)

Şuhudu'l hal: Boşnak Hasan Ağa , Namazzade Hüseyin Çelebi (MŞH.ŞSC.d 2095)

Kentteki debbağlar kadıya gelerek derileri yiğitbaşı aracılığı ile sırayla aldıklarını bu konuda aralarında bir anlaşma olduğunu ve bu anlaşmayı bozan kişilerin cezalandırılarak haklarından gelinmesini istemişlerdir. Divan-ı Hümayundan İstanbul Kadısına gönderilmiş benzer belgede ise nalçacı esnafının, belirlenen fiyatlara rağmen bir kısım esnafın istediği yerde dükkân açıp fiyatları artırdığı ve fiyatların tekrar eskiye çekilerek bu duruma uymayanların cezalandırılmasının istendiği belirtilmektedir (A.DVNSMHH. d./51-4). Giritli tüccarlardan gelen bir arzuhalde ise sabunun okkasının kırk sekiz akçe olarak belirlenmesinin (narh) kendilerine zarar verdiği, çeşitli vergilerden dolayı kayba uğradıkları belirtilerek fiyatın elli dört akçeye çıkarılması istenmektedir. Sabunları bu fiyatın dışında satanların ve taşraya gönderenlerin ise cezalandırılmaları istenmiştir (COA, C.BLD./9-422).

¹⁰ Belgenin orijinali eklerde (belge 3) yer almaktadır.

Kütahya fincancılar anlaşmasının bir benzeri 1747/h.1160 tarihinde İstanbul'da Tülbentçiler Esnafı ile Basmacı Esnafı arasında yapılmıştır.¹¹ Sadrazam sarayı arz odasında yapılan anlaşma Sadrazam ve İstanbul Kadısı huzurunda esnaf temsilcileriyle beraber yapılmıştır. Basmacı Esnafı adına Kethüda Ahmet bin Mehmet ve Yiğitbaşları Abdullah, Mustafa, El-hac Mahmut ve zimmilerden Asfaror, Akon, Kalos ve Ovanes (Ohannes), Tülbentçi Esnafı adına Kethüdalar El-hac Mustafa, Abdulgani, Esseyid Mehmet Çelebi ve zimmilerden Ovanes (Ohannes), Uzun Simon, Kirkor, ve Şah Nazar, Pedros ve Asaya hazır bulunmuşlardır. Belgeye göre Tülbentçi Esnafı kumaşlarının basma ve boya işlerini Basmacı Esnafına yaptırmaktadır. Getirilen parça başına Tülbentçilerin Basmacılara ödeyeceği ücret önceden belirlenmiştir. Kumaş ve bezin cinsine göre yapılacak işlemlerin ücretlendirmeleri ve işin usulü iki esnaf grubu arasında hicri 1152 senesinde karşılıklı bir taahhülle detaylarıyla belirlenmiştir. Ancak zaman içerisinde maliyetlerin artması ile Basmacı Esnafı zarara uğradığını belirtmiş fakat Tülbentçi Esnafı ücret artırımına yanaşmamıştır. Aksine ücretleri daha da düşürmeye ve taahhüt dışına çıkarak el altından Tülbentçi Esnafı dışından kişilerin işlerini de Basmacı Esnafına baskıyla yaptırmaya çalışmışlardır. Basmacı Esnafının şikâyeti üzerine de bu toplantı düzenlenmiş ve ücretlerin her işlem için 20 akçe artırılmasına esnaflar razı olduklarını belirtmişlerdir. (Örneğin bir top hassa kumaşının basma ücreti 435 akçeden 455 akçeye, katile ve hazine bezinin basma ücreti 390 akçeden 410 akçeye yükseltilmiştir). Ayrıca Basmacı Esnafının yalnızca Tülbentçi Esnafının işlerini yapacağı ve başka kişilerin işlerini yapmaya zorlanmayacağı da karşılıklı kabul ediliyordu (C.İKTS 20/951).

Bu bilgiler içerisinde ortaya çıkan sonuç Osmanlı Devleti'nin çok ciddi bir şekilde ücretten ürün fiyatına, işyeri sayısından ürün miktarına kadar her alanda belirleyici bir rol oynadığıdır. Usta ve kalfaların ücretler konusunda herhangi bir pazarlık gücü olduğunu düşünmek mümkün değildir. Osmanlı lonca-devlet ilişkilerindeki işleyiş anlaşıldığında Kütahya fincancılar anlaşmalarının toplu iş sözleşmesi olmaktan çok uzak bir belge olduğu görülecektir. 1766 belgesi ve benzeri diğer belgeler lonca düzeni içinde ortaya çıkan üretim ve çalışma koşullarına ilişkin çeşitli anlaşmazlıkları gidermeye dönük delil veya senetlerdir (hüccet).

Sonuç

Tarihteki ilk toplu iş sözleşmesi olarak iddia edilen 13 Temmuz 1766 tarihli belge gerçekte mahalli idarecilerin/devlet ricalinin çini atölyesi ustalarının şikâyetleri üzerine düzenledikleri ücretlere ilişkin hükümlerin yer aldığı ve kalfa ve çıraklar için ağır cezalar içeren bir tutanak, senetten ibarettir. Tutanağın altında atölye sahibi ustaların, kalfa ve çırakların imzası yoktur, tüm imzalar devlet ricaline aittir. Oysa toplu iş sözleşmesi taraflar olmaksızın olmaz. Toplu iş sözleşmesinin olmazsa

¹¹ Belgenin orijinali eklerde (belge 4) yer almaktadır.

olmaz özeliği tarafların serbest pazarlığına dayanması ve çalışan tarafın örgütlü veya toplu temsilidir.

Ayrıca şartlara uymayan esnafın ölüme bedel kürek cezasına çarptırılmayı kabul etmesi bu belgenin sözleşmesel ilişkilerde görülmeyen çok katı bir düzenleme olduğunu göstermektedir. Öte yandan işçilerin çalışma koşullarına ilişkin işverenlerle yapılmış toplu iş sözleşmesi özeliği gösteren belgelere çok daha erken dönemlerde İngiltere’de rastlanmaktadır. Bu nedenle Kütahya fincancılar belgelerinin toplu iş sözleşmesi ve dolayısıyla dünya tarihindeki ilk toplu iş sözleşmesi örnekleri olarak değerlendirmeleri mümkün görülmemektedir.

Tarihte ücretlerle ilgili mücadeleler çok eskiye dayanıyor. Ancak bunları toplu iş sözleşmesi olarak adlandıramayız. Toplu pazarlık, kapitalizmle birlikte ücretli emeğin, “özgür” işgücünün ortaya çıkmasıyla mümkün oldu. Siyasal zora dayalı çalışma düzeninde (feodalizm, lonca düzeni) serbest sözleşme söz konusu olmaz. Eski Mısır’da piramitlerin yapımında duvarcıların iş bıraktıkları ve ücret artışı istedikleri biliniyor (Edgerton, 1951). Benzer ücret mücadelelerine Orta Çağ’da da rastlanıyor. Ancak tarihte toplu pazarlığa dayalı ilk toplu iş sözleşmelerinin 1700’lerin başlarında İngiltere’de yapıldığı biliniyor (Webb and Webb, 1920).

Bu tip iddialara tarih yazımında *anakronizm* (tarih yanlışlığı, tarih uyumsuzluğu) deniyor. Anakronizm bir kavramın veya olgunun onunla ilgisiz ve uyumsuz bir başka tarihi döneme taşınmasıdır. Yerel yöneticilerin ve bürokratların şehirlerini tanıtmaya çabaları bir dereceye kadar anlaşılabilir. Ama çalışanların toplu pazarlığının ve “özgür” emeğin sözünün bile edilemeyeceği bir dönemde çalışanların imzasını taşımayan bir devlet zaptını toplu iş sözleşmesi olarak ortaya sürmek bilimle bağdaşmaz.

KAYNAKÇA

A. Arşiv Belgeleri

- COA, A. DVNSMHM.d23/174
COA, A. DVNSMHM.d47/381
COA, A. DVNSMHM. d 51/4
COA. A. DVNSMHM. d. 58/272
COA, C. İKTS. 4/177
COA, C. İKTS. 20/951
COA, C. İKTS. 24/1199
COA, C.BLD. 9/422.
COA, C. BLD. 17/803
COA, C. BLD. 75/3706
COA, MŞH.ŞSC.d./ 6295 (Kütahya 3 nolu Şer'iyeye Sicili)
COA, MŞH.ŞSC.d/ 2095 (Bolu 831 nolu Şer'iyeye Sicili)
COA, YB.04 4/30

B. Kitaplar

- Akdağ, M. (2018) *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
Akdağ, Ö. ve Kurtulmuş, M. (Ed.) (2016) *Abilik ve Meslek Ahlakı*, Konya: KTO Karatay Üniversitesi Yayınları.
Albayrak, S. (2017) *Batı Emperyalizmine Karşı Osmanlı'nın Direnişi, Üçüncü Basak, İstanbul: İğ Yayınları.*
Cem, İ. (1986) *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, İstanbul: Cem Yayınları.
Ekinci, Y. (1990) *Abilik ve Meslek Eğitimi*, Ankara: MEB Yayınları.
İnalçık, H. (2009), *Devlet-i Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I.* İstanbul: İşbankası Kültür Yayınları.
Kazıcı, Z. (2016) *İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
Kevorkian, R.H. ve Paboudjian, P.B. (2012) *1915 Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler*, İstanbul: Aras Yayınları.
Makal, A. (Ed.) (2019) *Çalışma İlişkileri Tarihi*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını
Nişancı, Ş. (2002) *15. ve 16. Yüzyıllarda Osmanlı İktisat Zihniyeti*, Okumuş Adam Yayınları.
Oyan, O. (2016) *Feodalizmden Kapitalizme, Osmanlı'dan Türkiye'ye*, İstanbul: Yordam Yayınları.
Pamuk, Ş. (2017) *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, İstanbul: İletişim Yayınları.
Talas, C. (1976) *Sosyal Ekonomi*, İkinci Kitap, 4. Bası, Ankara: S Yayını.
Tez, Z. (2016) *Meslekler Tarihi*, İstanbul: İnkılap Yayınları.
Uzunçarşılı, İ.H. (2014) *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, Ankara. TTK Yayınları.
Üçok, C. ve Mumcu, A. (1991) *Türk Hukuk Tarihi*, Ankara: Savaş Yayınları.

- Webb, S. and B. Webb (1902) *Industrial Democracy, New Edition in Two Volumes Bound in One, New York and Bombay: Longmans, Green and Co.*
- Webb, S. and B. Webb (1920) *The History of Trade Unionism, Revised Edition, Extended to 1920, New York: Longmans, Green and Co.*
- Yazgan, T. (1982) *Türkiye’de Sendikal Hareketler (Kısa Tarihçe)*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- YAZICI, E. (2004) *Osmanlı’dan Günümüze Türk İşçi Hareketi*, Ankara: İlke-Emek Yayınları.
- Zaim, S. (1986), *Çalışma Ekonomisi*, 7. Baskı, İstanbul: Filiz Kitabevi.

C. Makaleler

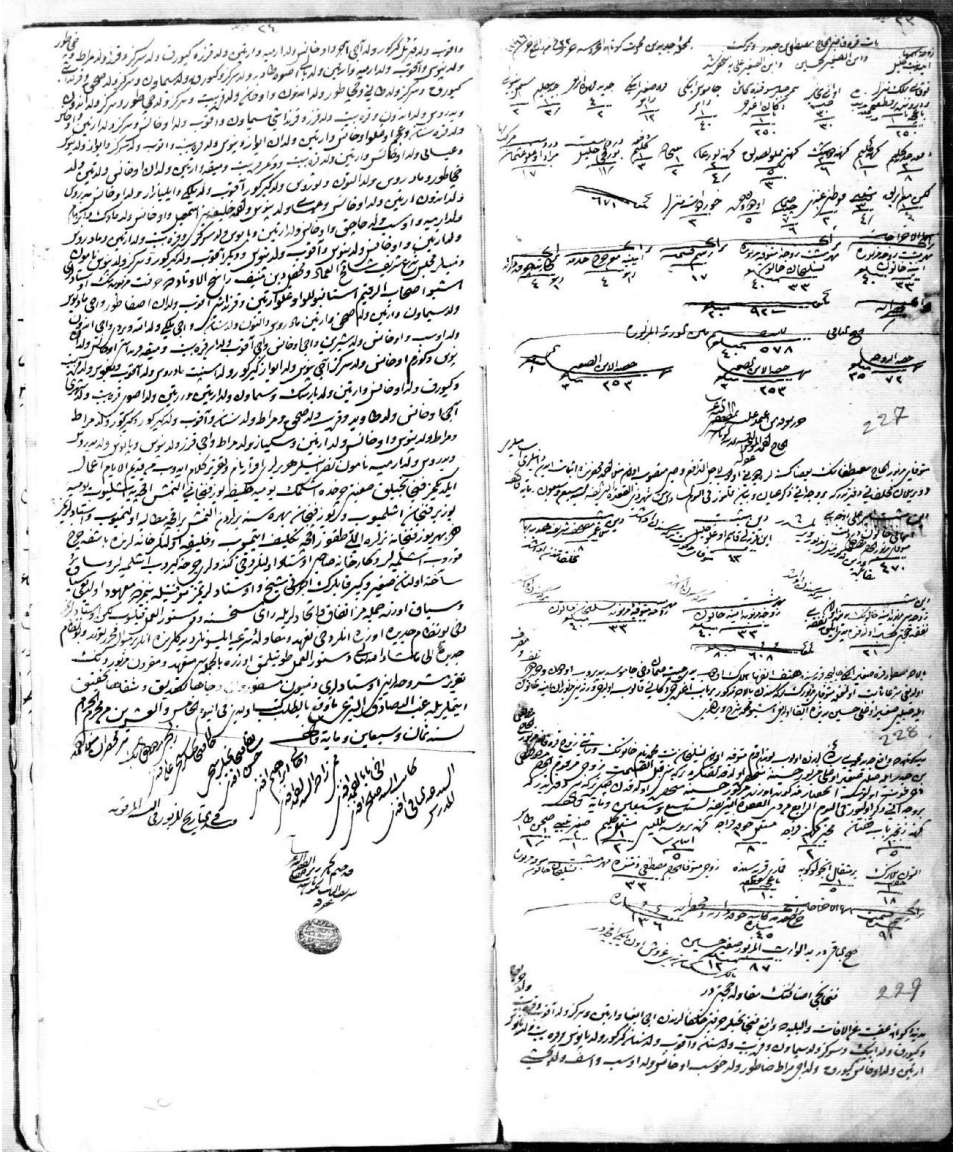
- Ağır, S. ve Yıldırım, O. (2017) “Gedik: Bir İsmiñ Ne Önemi Var?”. *Ekmek Aslanın Ağzında: Osmanlı Şehirlerinde Hayatlarını Kazanmak İçin Mücadele Eden Zanaatkarlar* (Der: SuraiyaFaroqi). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları. s. 235-254.
- Arık, F.Ş. (1997). “Osmanlılarda Kadılık Müessesesi 1”, A.Ü. OTAM Dergisi. S. 8. s. 1-70.
- Baer, G. (1963) “Türk Loncalarının Yapısı ve Bu Yapının Osmanlı Sosyal Tarihi İçin Önemi”. (Çev: Ferlier, S.). Ankara. A.Ü. Tarih Araştırmaları Dergisi. C.8. S. 14. s. 99-119.
- Çelik, A. (2017) “Tarihte ilk toplu iş sözleşmesi efsanesi”, *BirGün* gazetesi, (8 Mayıs 2017).
- Çelik, B. (2004) “Osmanlı Lonca Sistemi İçinde Yamaklık Olgusu”, A.Ü. Tarih Araştırmaları Dergisi. C. 23. S. 36. s. 61-78.
- Edgerton, W. F. (1951) “The Strikes In Ramses III’sTwenty-Ninth Year”, *JournalofNearEasternStudies*, July 1951, Volume X, Number 3. Pp. 137-145.
- Ekinci, E. B. (2005) “Osmanlı Devleti’nde Mahkemeler ve Kadılık Müessesesi Literatürü”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*. C. 3. S. 5. s. 417-439.
- Gülaçtı, N. (2018) “Kütahya Seramik ve Çinicilik Zanaat/Sanatının Tarihsel Süreci ve Gerileme Nedenleri”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 58, 31-40.
- Güler, İ. (2000) “XVIII. Yüzyılda Osmanlı Esnaf ve Zanaatkarları ve Sorunları Üzerine Gözlemler”, *Muğla Üniversitesi SBE Dergisi*, C.1. S.2. s. 121-158.
- Hürriyet gazetesi, 10.12.2002.
- Karaca, B. (2014) “Ahi Baba”, *Abilik Ansiklopedisi*,Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Yayınları.
- Kaya, K. (2007) “Tanzimat’tan Önce Belediye Hizmetleri ve Voyvodalar”, A.Ü. Tarih Araştırmaları Dergisi C. 26. S. 41. s. 101-112.
- Kazıcı, Z. (1999). “Osmanlılarda İhtisab”,*Osmanlı 3 (İktisat)*,Yeni Türkiye Yayınları. s. 113-124.

- Oğuz, M. ve Akgündüz, A. (1998) “Hüccet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 18. s.446-450.
- Öztürk, İ. H. (2011) Tarih Öğretiminde Anakronizm Sorunu: Sosyal Bilgiler ve Tarih Ders Kitaplarındaki Kurgusal Metinler Üzerine Bir İnceleme, *Sosyal Bilgiler Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, Sayı 2.
- Türktüzün. M (2019) “Osmanlı Döneminde Kütahya’nın Ticari Hayatı”, *Dumlupınar Gazetesi*, 2 Haziran 2019.
- Ünsür, A. (2010) “Kütahya Fincancılar Esnafı Anlaşması”, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 575-589.

D. Diğer

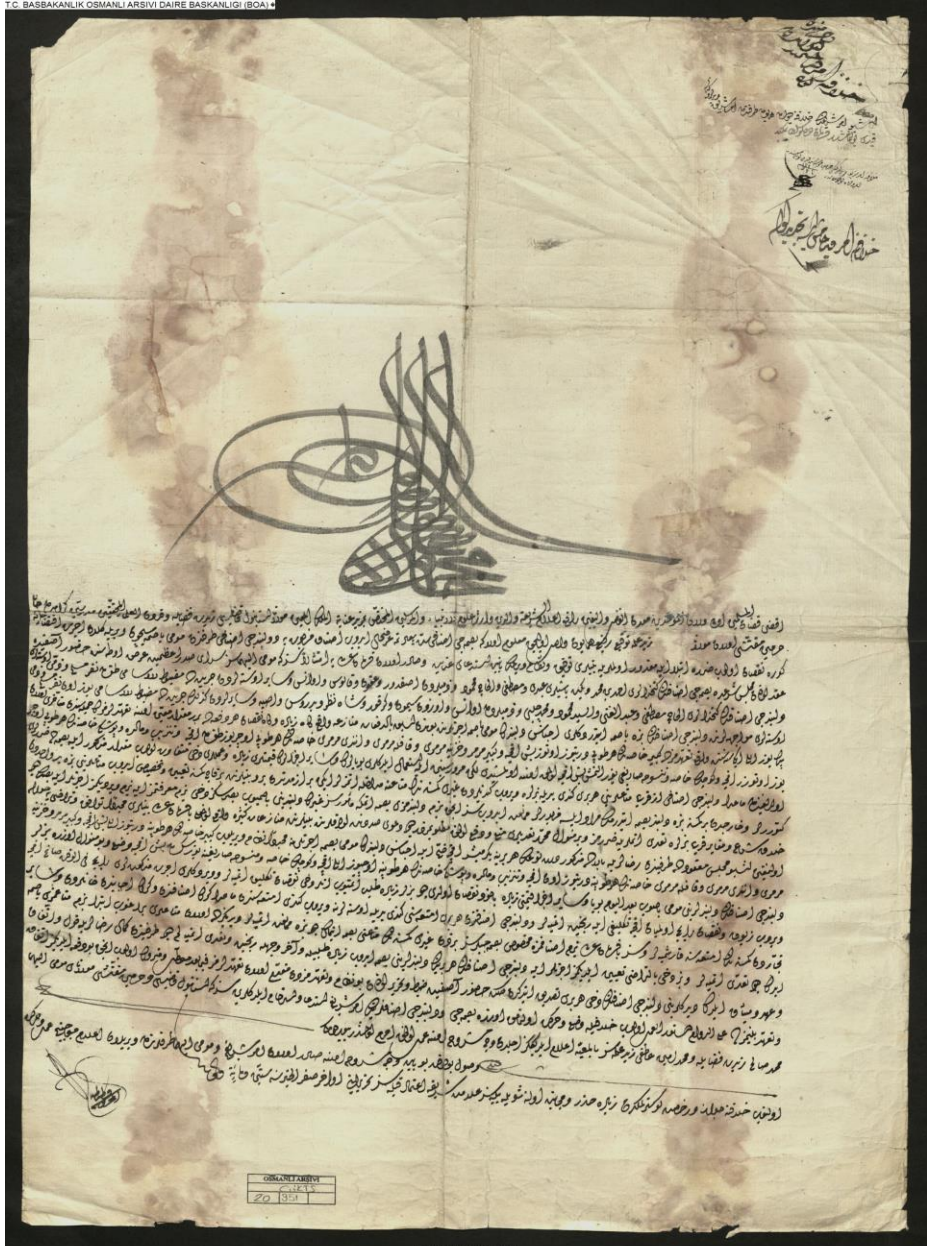
- Antuğ, M. (2015), “Tarihte bilinen iş toplu iş sözleşmesi” tarih.im Youtube kanalı, <https://www.youtube.com/watch?v=IVT7cAxPgWs>, Uşak Üniversitesi Tarih Bölümü (Erişim: 29 Şubat 2020).
- Gülaçtı, N. (2011), “Günümüz Kütahya’sında Seramik-Çini Üretimine Durum Tespiti”, (Yayımlanmamış, Sanatta Yeterlik Tezi). Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Eskişehir.
- Kütahya Valiliği (2017), “Kütahya” <http://www.kutahyakulturturizm.gov.tr/Eklenti/56724,kutahya-tanitim-webpdf.pdf?0>

EKLER

Belge 1 20 Muharrem 1178/20 Temmuz 1764 tarihli Kütahya Fincancılar Anlaşması Hücceti

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA)

Belge 429 Safer 1160/12 Mart 1747 tarihli Basmacılar ve Tülbentçiler Anlaşması